

De la „datoria de opoziție” la cultura maniheismului politic în postcomunism

Ana-Maria Ambrosă

Introducere

Din modernitatea timpurie și până azi, presa scrisă și apoi celelalte mijloace de comunicare în masă (radioul, televiziunea, rețelele informatice) au fost asociate tuturor mișcărilor politice și sociale derulate fie în sensul democratizării, fie în acela al instaurării și consolidării regimurilor autoritare sau totalitare. De fiecare dată când acțiunea politică a necesitat suportul popular, mass-media au preluat rolul de diseminare a ideilor și valorilor în numele cărora era reclamată schimbarea de sistem sau, după caz, era justificată conservarea unei ordini de drept. Din această perspectivă, mass-media au îndeplinit deopotrivă funcția propagandistică oficială, apologetică, încredințată de puterea apărătoare a *Establishment*-ului și funcția critică, protestatară a opoziției reformatoare / revoluționare. Așa s-a ajuns la o delimitare – devenită cvasi-tradițională – a „presei oficiale” (aparținând autorității de stat sau / și partidului dominant și beneficiind de suportul economic al acestora) de presa de opoziție, contestatară, „ilegalistă”, „subversivă” (nesubvenționată și uneori chiar sancționată economic).

Odată cu schimbarea de regim politic, „operatorii” fiecărui segment mediatic au cunoscut o modificare dramatică de rol, trecând de la statutul de comunicatori principali și privilegiați la cel de marginali sau persecutați și invers. Fenomenul a consonat inevitabil cu celelalte mutații derulate în materie de redistribuire autoritară a valorilor, de reaşezare economică și axiologică, redefinind statutul de dușman și pe cel de prieten al puterii, de „reacționar” și de „servant al interesului public”; sensul acestor mutații a fost, de regulă, acela al anatimizării și discreditării purtătorilor de mesaj ai fostei puteri, paralel cu legitimarea comunicatorilor noii autorități sau ai noii ideologii dominante. Totuși, multe instituții media și persoane aparținând „cercului perdant” au găsit căile potrivite pentru a supraviețui schimbării, iar uneori chiar pentru a prospera din exploatarea incertitudinilor proprii epocilor de tranziție. Metoda cea mai des folosită (instinctiv sau ca urmare a unui calcul lucid și rațional) a fost aceea a „convertirii”: producătorii de ode pentru defuncta putere s-au transformat în judecătorii cei mai nemiloși ai acesteia (fie și pentru faptul că îi cunoșteau bine dedesubturile, scăderile morale și viciile juridice), în speranța că opinia publică și noii potențați le vor trece cu vederea trecutul colaboraționist și-i vor asimila valului de suporteri.

Pentru „convertiți”, critica trecutului recent și aderența formală moderată (prudentă) la noul regim s-au subsumat unui ritual al purificării, unui adevărat exorcism

politic menit să demonstreze penitența, regretul că au acceptat compromisul, că nu au avut puterea de a se revolta; totodată, au exprimat înțelegerea lecției istorice despre consecințele conformismului și despre costurile pe care ajungi să le plătești atunci când ignori perisabilitatea puterii, când prețuiești exagerat avantajele supunerii.

Pentru reprezentanții mass-media care au susținut schimbarea (ca opozanți taciți ai vechiului regim, ca disidenți sau revoluționari, când acest lucru comporta des-tule riscuri, ajungerea în tabăra învingătoare a adus cu sine sentimente și tendințe ac-ționale contradictorii: pe de o parte, frenezia victoriei, cu tentațiile ei inchizitoriale; pe de alta, reținerea în ceea ce privește susținerea explicită și fără rezerve a noii puteri (atitudine motivată de teama de a nu alimenta un nou Leviathan).

Indiferent de apartenența la un grup sau altul („dalmațieni” sau „imaculați”¹), oamenii de presă care au trecut printr-o revoluție sau măcar printr-o schimbare de ideologie guvernantă au adoptat în general atitudinea critică în raport cu noua putere, pornind de la aserțiunea că din critică se naște mai curând progresul decât din obe-diență sau din non-implicare. În acest context, „datoria de opoziție” a devenit o linie de conduită pentru mai toți actorii din mass-media, așa cum funcționarilor publici le este specifică „datoria de rezervă”.

De la necesara rațiune critică și de la „vigilența” constructivă cu rol de cen-zură a puterii, s-a evoluat rapid, în spațiul de operare al mass-media, către cultivarea atitudinilor maniheiste, în virtutea cărora orice acțiune politică este suspectă, având în spate un gând ascuns, un interes nelegitim, o manevră a forțelor Răului. „Datoria de opoziție” și cultivarea maniheismului politic au cuprins nu numai întreprinderea de ra-diografiere a acțiunilor autorităților publice și a personajelor aflate la putere, ci au de-venit scheme interpretative și pentru înțelegerea sensului acțiunilor opoziției, ale me-diilor economice și culturale etc. În felul acesta, mass-media au acreditat convingerea că politicul (în integralitatea sa), ca și celelalte subsisteme ale societății globale nu fac altceva decât să convertească simbolic interesele meschine și ilegiteime de grup în forme goale ale așa-numitului „interes public”. Cu alte cuvinte, niciun bine nu este în-făptuit de cineva (persoană publică, instituție, organizație etc) fără a avea în spate un interes ascuns, fără a pune ulterior în sarcina societății o factură excesiv încărcată².

¹ În limbajul politic al ultimelor două decenii, au circulat mai multe formule sintetice prin care s-a exprimat, pe de o parte, statutul indivizilor în regimul comunist (*nomenclaturist, securist, torționar, colaborator, profitor* sau dimpotrivă, *opozant, disident, victimă* etc), iar pe de altă parte, legitimitatea postcomunistă în privința prezenței în spațiul dezbaterii publice a problemelor politice și morale sau chiar a participării la actul guvernării (*nostalgic, neo-comunist, revoluționar, monarhist, moralist, venit din diaspora* etc). Cei care au glisat de la condiția de slujitor / profitor al vechiului regim la cea de „apostol al democrației” au primit eticheta de „dalmațieni”; cei care au demonstrat o constantă opoziție față de putere și față de excesele ei, indiferent de regim, au fost numiți „imaculați”.

² În postcomunism, a devenit o practică jurnalistică obișnuită prezentarea oricărui element de politică publică sub semnul îndoielii, al insinuării că, dincolo de fațada oficială, se ascund interese private nelegitime, cheltuieli nejustificate, matrapazlăcuri în toată regula. În această logică, omul politic, funcționarul, afaceristul și chiar omul de cultură trebuie din start să fie suspectați de rea-credință, de comportament duplicitar, pentru ei nefuncționând prezumția de nevinovăție.

Datoria de opoziție – expresie a anticomunismului „preventiv”

Postcomunismul a început în România printr-un spectacol media: un anunț televizat, în 22 decembrie 1989, privind fuga dictatorului, apoi prima transmisie în direct a unei revoluții. Tot ceea ce a urmat – revoluție anticomunistă, reformă instituțională, schimbarea sistemului economic – a purtat pecetea mediatizării, a implicării decisive a presei în procesele complexe de schimbare socială. Televiziunea (autoprolamată „liberă” și reconfortată de rolul său de punct nodal al evenimentelor), radioul și ziarele s-au manifestat constant ca foruri de dezbatere publică a chestiunilor arzătoare de pe agenda politică, uneori doar redând *in extenso* lucrările noii autorități legislative, alteori construind pur și simplu „prioritățile”, etichetând partidele și notabilii, inducând comportamentele electorale și stereotipurile mentale ale tranziției. În toate aceste ipostaze, discernem preocuparea obsesivă a mass-media nu atât pentru construcția unei societăți democratice și prospere, cât pentru blocarea căilor de întoarcere la dictatură și la sistemul comunist.

În melanjul de național-comunism și de valori / instituții democratice de import, care a caracterizat cel puțin primul deceniu de după Revoluție, mass-media au reprezentat de departe cel mai avansat sector în materie de schimbare socială, dar și cel mai contradictoriu. Astfel, pornind de la o legitimă revendicare de libertate, presa scrisă și audio-vizualul au simbolizat, pe de o parte, ruptura de totalitarism, dar pe de altă parte au perpetuat schemele pre-revoluționare de comunicare și de interpretare a fenomenelor de putere (suspiciunea generalizată, mitul complotului, schizofrenia discurs-acțiune etc.). Cu alte cuvinte, „câinele de pază al democrației” – agitat și imprevizibil deopotrivă în relațiile cu „stăpânul” și cu „străinul” – a mușcat fără discriminare din corpul vizibil și din cel simbolic al noii democrații, uneori cu folos, iar alteori erodând nejustificat tocmai fundamentul paradigmei pe care trebuia să o apere și să o promoveze: dialogul rezonabil, argumentat, în respect pentru libertatea de expresie a fiecăruia. Dincolo de precaritatea culturii politice și a capitalului social din România post-comunistă (perfect explicabilă, după aproape jumătate de secol de totalitarism), stilul și temele privilegiate ale mass-media au contribuit copios la cantonarea societății românești post-decembriste într-o zonă gri de incertitudine și debusolare, cu grave consecințe pentru viteza și profunzimea tranziției.

În ansamblul caracteristicilor esențiale ale mass-media ca vectori ai democratizării în postcomunism (prin diseminarea de idei și valori sociale cu funcție directivă³), cea mai vizibilă, chiar din primele ore după fuga dictatorului, a fost *cultivarea*

³ Ca în toate societățile informaționale, presa din România și-a jucat rolul de diseminant principal al valorilor politice în post-comunism, în această calitate difuzând și o serie de idei pe care diferiți autori (Vladimir Tismăneanu, Sorin Antohi, Horia Patapievici, Lucian Boia, Virgil Nemoianu, Andrei Pleșu etc) le consideră de-a dreptul dăunătoare pentru progresul sperat al țării. Rezumând perspectivele analitice ale autorilor citați, Silviu Mihai publica în *Cotidianul* (pe la finele anului 2005) un „Catalog al ideilor care au ținut România pe loc”. Acesta trimite la opt direcții nocive pe care am fi mărșăluit ezitant, cu largul concurs al presei: obsesia poporului de excepție; mesianismul; degradarea patriotismului în „fudulie provincială”; împăcarea cu eșecul, într-o stranie combinație de catastrofă și veselie; mitul

unui anticomunism preventiv. Chiar dacă de la nivelul noii puteri revoluționare se exprima formal condamnarea regimului Ceaușescu, dar nu și a „idealurilor nobile ale socialismului” (pe care doar regimul de clan le-ar fi compromis), în opinia publică s-a sedimentat rapid convingerea că răul profund cuibărit în toate segmentele societății ține de sistemul comunist și nu numai de proastele apucături ale oamenilor care l-au animat. Din acest motiv, s-a trecut rapid de la „Jos Ceaușescu!” la „Jos comunismul!” și la „Jos Iliescu!”.

Faptul nu trebuie să ne mire, întrucât la finele deceniului nouă se adunaseră toate premisele necesare și suficiente pentru o asemenea traiectorie. În primul rând, ieșirea din epoca monologului puterii descătușa vocile unei opoziții extrem de pestrițe: de la disidenții cunoscuți, la nemulțumiții de tot felul ai regimului comunist. Toți simțeau că au ceva de spus împotriva defunctei dictaturi, dar și a sistemului care făcuse posibil cultul personalității; toți se doreau simboluri ale democrației și ale libertății de expresie, în contrast cu rolul pe care fuseseră obligați să-l figureze, până nu demult, în mecanismele centralismului democratic. În al doilea rând, profesioniștii din mass-media care proveneau din structurile de presă comuniste se vedeau obligați „să-și spele păcatele” de comunicatori ai vechiului regim, adoptând o atitudine exagerat de critică în raport cu politicul de factură comunistă, precum și în raport cu noua putere de la București (taxată drept neo-comunistă)⁴. În al treilea rând, însăși viața publică și politică – materia primă a presei – oferea un spectacol cotidian al „înfierărilor”, contestărilor, dezicerilor, clivajelor etc, în care elementul de diferență îl constituia apartenența formală la sistemul comunist (faptul de a fi fost membru de partid, conducător de instituție etc). În fine, aderența presei la „stilul de opoziție” cu rol preventiv a fost impulsionată de mecanismele specifice ale creării unui sector nou de piață informațională, în care succesul depindea de capacitatea de a vinde mereu lucruri „excepționale”, chiar și atunci când ele erau în fond niște banalități. În comunism, mass-media lucra în regim de monopol și de cenzură a informației, atât în privința conținutului, cât și a formei; după '89, părea natural ca lucrurile să se întâmple exact contrariu.

„Datoria de opoziție” a fost una dintre primele lecții de democrație pe care românii le-au primit prin intermediul presei. În esență, mesajul acestei lecții era acela că democrația e cu atât mai solidă cu cât opoziția este mai puternică; noul regim de libertate este cu atât mai securizat cu cât sunt prevenite revirimentele comunismului (posibile prin ajungerea în posturi importante a foștilor activiști de partid, prin controlul puterii asupra mass-media sau prin menținerea monopolului economic al statului).

O asemenea idee părea destul de bizară oamenilor socializați politic în comunism: cum să aibă de câștigat democrația și calitatea guvernării din ținerea guvernărilor sub tirul constant al unei opoziții vocale, dotată cu pârgii de control și presiune, cu puterea de a bloca politicile publice? Așa se explică popularitatea ideii de

autenticității; colectivismul și disprețul față de proprietatea privată; cultul atotputerniciei statului în raport cu individul; iluzia „rezistenței prin cultură”.

⁴ Îi putem remarca, în această categorie de critici virulenți ai comunismului și ai guvernărilor post-decembriste, pe ziariști precum Ion Cristoiu, Cornel Nistorescu, Mihai Tatulici, Petre Mihai Băcanu, Dan Pavel – oameni formați la școala de presă de dinainte de 1989, deveniți patroni de ziare și televiziuni sau editorialiști cu un ascuțit condei de „opoziție la orice”.

„democrație originală”, în care tradiționala dispută putere-opoziție trebuia substituită de o formă *sui-generis* de tehnocrație, combinată cu o pseudo-aristotelică acțiune etică a „oamenilor de bine”. În acest efort de reconstrucție, reconciliere și „salvare” națională, ar fi fost desigur neproductivă agitarea temei anticomunismului, întrucât ar fi lezat sentimentele celor patru milioane de foști membri de partid și i-ar fi timorat pe specialiștii de bună credință – nevinovați că s-au născut și s-au format în comunism.

Pe de altă parte, existau și opinii conform cărora anticomunismul militant este o subspecie a anti-totalitarismului și a culturii libertății, care se pliază pe structura mentală și morală a adevăratului intelectual; a te opune puterii politice (care, potrivit Lordului Acton, este totdeauna înclinată spre abuz și corupție) reprezenta un semn de inteligență și de bun simț democratic, de ieșire din peisajul tern al maselor „imitative”. Liviu Antonesei spunea, în acest sens, că „teoretic, intelectualul se plasează, în principiu, într-o poziție tensionată cu puterea. Dacă este un intelectual prob, este tot timpul de partea cealaltă”⁵. Dacă nu, îl paște nefericita „trădare a cărturarilor”⁶.

Tentația de a fi contra puterii – ca „marcă a intelectualismului” – este bine sesizată și de către Daniel Barbu, numai că acesta o privește critic (ca pe un viciu și nu ca pe o virtute), subliniindu-i inconsistența și caracterul dăunător pentru o societate care ar fi avut nevoie, în vremuri tulburi, mai mult de minți constructive decât de cărcotași moralști baricadați în „turnul de fildeș”: „A decide ce este și ce nu este adevărat, a pune stăpânire pe imperiul imaginilor și modelelor care este cultura, a cenzura discursul și practicile clasei politice (ca și cum, în fața puterii, o atitudine reticentă și critică ar fi întotdeauna obligatorie), iată elementele din care se clădește autoritatea publică a intelectualilor”. Ei „nu și-au asumat, după decembrie 1989, funcția ce le-ar fi revenit de drept, aceea de a organiza dezbaterea politică și de a-i propune termenii, obiectivele și metoda. Ei și-au atribuit, în schimb, exclusivitatea conștiinței morale, a interpretării rolului celui chemat să pună în permanență la îndoială orientarea etică a actului de guvernare”⁷.

Persiflând exagerările adepților „democrației originale” și ai opoziției / revoluției permanente, Andrei Pleșu sintetiza sugestiv tensiunile existente în societatea românească cu privire la relația putere-opoziție și la rolul mass-media în această relație: „1. Guvernul se va abține să guverneze. 2. Guvernul va organiza campania electorală în așa fel încât alegerile să fie câștigate de Opoziție. 3. Guvernul își va cere scuze săptămânal pentru faptul că nu e în Opoziție, își va declara zilnic incompetența și va

⁵ Liviu Antonesei, *1990 – vremea în schimbare*, Editura Moldova, Iași, 1993, p. 50.

⁶ În 1927, filosoful și literatul francez Julien Benda publica lucrarea *La trahison des clercs* (trad. rom.: *Trădarea cărturarilor*, București: Humanitas, 2008), stârnind reacții dintre cele mai diverse în legătură cu implicarea / neimplicarea intelectualului în politică. Teza lui Benda era aceea că rostul cărturarului în istorie este acela de a nu lăsa ca lucrurile rele, criminale și dezumanizante să ajungă să fie convertite ideologic în valori sociale. Puterea intelectualului de a acționa ca o „centură de siguranță morală”, trans-historică, este condiționată de ținerea lui în afara mecanismelor politicii de partid și de stat, unde vrând-nevrând își pierde „inocența” și răceala judecății, cedând pasiunilor și intereselor de moment. Așa-numita „trădare” se produce atunci când cărturarul „coboară în cetate” în așa măsură încât nu numai că pune la dispoziția politicianului instrumente de justificare a acțiunilor sale, ci își pervertește ideologic chiar și propriul domeniu de activitate (știința, filosofia, arta sau religia).

⁷ Daniel Barbu, *Republica absentă*, Editura Nemira, București, 1999, p. 30.

cădea ori de câte ori se va aplica o moțiune de cenzură. 4. Nimănu-i se va permite să exprime public observații critice la adresa partidelor și a liderilor din Opoziție. 5. Presa va tipări zilnic lungi poeme antiguvernamentale, din care să reiasă că Opoziția e șubredă, dar viguroasă, că va câștiga, că a câștigat. Cu respectarea acestor câteva reguli elementare, reconcilierea națională s-ar putea transforma peste noapte din vis în realitate. Cu alte cuvinte, nu ne trebuie decât un mic efort «constructiv» pentru ca România să fie bine și pentru ca tot românul să prospere”⁸.

De la spiritul critic la cultura maniheismului politic

„Datoria de opoziție” ar fi fost o trăsătură profund pozitivă a presei în post-comunism, dacă nu ar fi antrenat de cele mai multe ori un spirit maniheist, în siajul căruia s-a relativizat sensul acțiunii politice și s-a adâncit deficitul de capital social. Totodată, cultivarea stilului și a spiritului maniheist a generat „degradarea morală” a politicii și a omului politic, erodarea instituțiilor democratice, lipsa de încredere a cetățeanului în democrație ca sistem și refugiarea acestuia în nostalgii comuniste sau în mirajul altor extremismelor.

Preluat din domeniul gnozelor orientale ale primelor veacuri creștine, termenul de *maniheism* a ajuns să desemneze, printre altele, o atitudine politică intolerantă față de adversari, în virtutea operării unor judecăți tranșante în alb-negru. Pentru un politician de factură maniheistă, binele, dreptatea și adevărul se află totdeauna în tabăra sa; opusul acestor valori se află la adversar. Lumea e structurată pe acest principiu dual Bine-Rău, fără posibilitatea căii de mijloc. De aceea, atitudinea maniheistă este în fapt o negare a politicii însăși, înțeleasă ca negociere, ca artă a compromisului rezonabil, având drept scop o formă îndeobște acceptabilă a Binelui public. Nu încapă îndoială că, în orice societate, sinteza scopurilor comunitare și ducerea lor la îndeplinire implică o luptă politică ce îmbracă adesea forme virulente, excluderi și dușmănii de durată, în urma cărora colectivitatea riscă chiar instituirea de clivaje, sfâșierea, separarea în „buni” și „răi”, „ai noștri” și „ai lor”. Asemenea situație devine infinit mai tensionată când, printre argumentele și metodele construirii identității grupurilor de interese, apar teme ce transcend raționalul și laicul, în profitul afectivului și al religiosului, mascând în cele din urmă acțiunea brută de îmbogățire prin spolierea avuției publice sau prin exploatarea preferențială a bunurilor colective.

Analizând viața politică din lumea postcomunistă, constatăm că maniheismul este cel mai prezent la nivelul limbajului – mijlocul privilegiat prin care actorii politici își legitimează opțiunile și își atrag susținătorii. Maniheist este, astfel, discursul ideologic (indiferent de poziționarea lui pe abscisa politică); maniheist este limbajul utilizat în campaniile electorale; uneori, se remarcă prin maniheism chiar analizele auto-proclamate „științifice” sau „neutre”. Toate fac trimitere, însă, nu atât la o apucătură răutăcioasă a politicianilor de a discredita adversarul cu orice preț, cât la un întreg arsenal de valori morale, extrase din filosofie, teologie sau din așa-zisa etică „pozitivistă”. În aceasta constă „viclenia” spiritului intolerant.

⁸ Andrei Pleșu, *Chipuri și măști ale tranziției*, Humanitas, București, 1996, pp. 188-9.

Și în România, spațiul public al perioadei postcomuniste este marcat de o sumă de mituri, de scheme explicative și atitudinale croite în baza unei prejudecăți, ale cărei origini depășesc, desigur, postcomunismul (putându-le plasa oriunde, pe parcursul deceniilor de modernitate liberală sau al celor de național-comunism): prejudecata maniheistă potrivit căreia, în politică, se confruntă mereu Binele suprem cu Răul absolut. Pe coordonatele acestei obișnuințe de evaluare a realităților politice, se manifestă deopotrivă oamenii politici și simplii cetățeni, dar și analiștii din mass-media, așa-numiții „directori de opinie”, sau chiar intelectualii de prestigiu, care ies uneori din proclamata lor „neutralitate”, pentru a se angaja în dispute partizane.

În propagarea spiritului maniheist, mass-media reprezintă atât un vehicul (cel mai important, de altfel), cât și un potențator atitudinal. Spunem acest lucru pornind, pe de o parte, de la structura de principiu și de la instrumentele comunicării de masă, care presupun simplificarea mesajului (dusă până la caricaturizare) și transmiterea lui de așa manieră încât să stimuleze nu doar rațiunea, ci și emoțiile sau sentimentele. Pe de altă parte, invocăm mulțimea de situații discursive în care dialogul dintre adversari politici rezonabili și politicoși, dispuși să-și recunoască reciproc ideile bune, este condus deliberat și insistent spre poziționări maniheiste, nu atât pentru sublinierea necesarei diferențe de opinie, cât pur și simplu pentru „amorul artei jurnalismului de scandal”.

Exploatarea de către presă a maniheismului ca ingredient al spectacolului public se bazează în primul rând pe o constantă a civilizațiilor istorice: așezarea ritualică și religioasă pe coordonatele binomului Bine-Rău. Prejudecata „de serviciu” a oricărui om politic și chiar a multora dintre filosofi și „savanții” politicului este aceea că analiza realităților încapă în alveola binelui și a răului – mai mult sau mai puțin clar conturate, dar în mod necesar distincte, în ultimă instanță. Așa cum aprecia Adrian-Paul Iliescu, departe de a fi un „duios devotament față de Bine”, maniheismul este un cult al distrugerii, care se maschează sub imperative morale absolute. Maniheismul urmărește cu înverșunată hotărâre și cu perseverență exterminarea Răului în numele Binelui, căpătând astfel aparența unei profunde și nobile angajări etice. Dar totul e numai aparență!

Maniheismul nu este preocupat doar de pericolul Răului și de eliminarea sa, ci este caracterizat prin faptul că face din aceasta o prioritate absolută. Strategia maniheistă are la bază premisa că nimic nu mai contează în afara sarcinii supreme de eradicare imediată a Răului. Astfel, regulile morale nu mai au un statut constrângător, ele degradându-se până la nivelul de simple unelte. „Când se întâmplă ca invocarea unei reguli morale să fie utilă asedierii Răului, regula în cauză devine subit Imperativ Suprem; când însă se întâmplă ca cerințele unei reguli morale să stânjenească hăituirea Răului (impunând rețineri sau abțineri, reclamând evitarea unei proceduri), nefericita normă este pusă în paranteze și redusă la tăcere”⁹.

Demersul jurnalistic derulat în paradigma maniheismului pune orice acțiune politică sub semnul complotului, al „gândului ascuns”, al manevrelor oculte și necesarmente imorale. Nimic din ceea ce fac sau din ce spun ceilalți nu este demn de încredere sau de respect; mai mult, nu e demn nici măcar de minima tolerare. Dar o

⁹ Adrian-Paul Iliescu, *Anatomia răului politic*, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, București, 2005, p. 176.

astfel de atitudine riscă să-l arunce pe practicantul ei într-o patologie a admirației de sine. Prejudicata maniheistă duce la alimentarea exageratei stime de sine a marilor și micilor dictatori (unii având pârgii decizionale în spațiul politic-administrativ, alții „dictând idei”, de la microfon, din spatele televizorului sau din paginile ziarelor). Ea cultivă o neîncredere structurală până și în aliații politici, ducând la comportament duplicitar, suspiciune generalizată și dedublare. Omul dominat de prejudicata că deține cunoașterea absolută a binelui¹⁰ suferă de o „singurătate istorică”, din care nu poate evada decât prin acceptarea unei înfrângerii triste în fața „maselor mediocre”.

România este marcată încă de o atitudine maniheistă, în virtutea căreia „Celălalt” (adversarul politic) trebuie desființat, azvârlit peste bord, întemnițat (sau măcar plimbat pe la Parchet), terminat! Așa cum arată și Adrian-Paul Iliescu, răul cel mai profund din societatea noastră „este adânc întipărit în noi înșine și constă într-o raportare greșită la treburile publice, la instituțiile moderne – pe care le abordăm cu ură, dispreț și aversiune. Ura maniheistă față de Celălalt (totdeauna demonizat) transformă competiția politică într-o hăituială larvară. Disprețul pentru norme și reguli transformă jocul politic românesc în farsă. Iar aversiunea pentru spiritul democratic modern anemiează instituțiile publice, dând câștig de cauză spiritului discreționar, arbitrarului și abuzurilor tuturor liderilor noștri, mici sau mari, politici sau culturali”¹¹.

Situația descrisă mai sus își are una din explicații în lunga istorie comunistă, care a distrus fibra comportamentului democratic și l-a transformat pe individul masificat într-o ființă deopotrivă agresivă și fricoasă. După 1989, în absența mecanismelor coercitive ale vechiului regim comunist, societatea ar fi trebuit să-și găsească

¹⁰ Într-un articol recent, Adrian-Paul Iliescu sublinia prezența tot mai agresivă în spațiul dezbaterilor publice a unui soi de elitism împănănat cu virtutea deținerii formulei magice a Binelui comun și iritat, totodată, de faptul că oricine își permite să emită opinii în această materie: „(...) cine aspiră la *Bine* face în mod obișnuit asumția că există un singur *Bine*; și, mai ales, că se știe – este «adjudecat» – care anume e acel *Bine* unic (...). Altfel spus, iubitorul de *Bine* are mai totdeauna nărvul de a se considera și deținătorul (mental) al celui *Bine* mult visat, stăpânul mândru a tot ce e valoros moral și trebuie transpus în realitate”. Consecințele impunerii monopolului cognitiv asupra binelui se manifestă în două registre: inducerea ideii că dezbaterile democratice sunt superflue; împărțirea societății în două grupuri naturalmente opuse: masele stupide și elitele iluminate. „Primul lucru alarmant este că aspirantul la *Bine* devine un dușman al discuției. De vreme ce *Binele* există realmente, și e unul singur, la ce bun miliardul de păreri, la ce bune nesfârșitele dezbateri, ce rost au toate controversesele, criticile, nuanțele? (...) Dacă *Binele* e deja detectat, decupat, identificat, toate schimburile de opinii nu sunt decât pierdere de vreme. Ele se datorează pur și simplu incapacității celorlalți de a vedea ceea ce noi, iubitorii de *Bine* (Elita?!), am sesizat deja foarte clar (...). În al doilea rând, oamenii sunt scindați în două categorii antagonice. Pe de o parte, aspiranții la *Bine*, cei care știu, și care se află de partea justă a baricadei; pe de alta, cei care vin cu obiecții, cu nuanțe și rectificări, cei care contestă – cei care tulbură apele. Existența acestora, a *altora* deci, apare pur și simplu superfluă. Ei nu văd limpede, încurcă lucrurile, creează obstacole – la urma urmei, de ce mai există? Am înțelege rostul lor dacă ne-ar urma cu devotament (*masele să urmeze Elita!*); dar dacă vin cu păreri, devin un simplu balast de care ar trebui cumva să scăpăm. Și uite așa, iubirea de *Bine* devine rasism (dacă «cei care știu» sunt tocmai... «white, anglo-saxon, protestant»); sau fanatism elitist, sau totalitarism oligarhic”. Concluzia autorului este una cutremurătoare: „Iubitorii Binelui sunt oameni ai Evului mediu, care ar dori să existe o singură literă evanghelică – litera lor” (*Teroarea binelui*, publicat pe platforma www.iasuluniversitar.ro, accesat la 18.01.2011, <http://www.iasuluniversitar.ro/opinii-atitudini/atitudini-polemici/1340-adrian-paul-iliescu-teroarea-binelui.html>).

¹¹ Iliescu, *Anatomia*, p. 252.

drumul spre libertate și toleranță. Dar calea pe care a urmat-o a fost, dimpotrivă, una a multiplicării atitudinilor maniheiste, sub masca unei închipuite „datorii de opoziție”. Mass-media au stimulat această poziționare, fie din rațiuni tehnice și de marketing, fie din motive care transcend aria moralității publice.

Concluzii

Societățile care și-au dobândit libertatea în ultimele două decenii datorează imens sistemului mass-media, care a făcut posibilă nu doar mobilizarea maselor pentru răsturnarea dictaturii, ci și evoluția spațiului politic în condiții de transparență relativă și de respect pentru binele public. Grație impunerii presei ca „a patra putere în stat”, au fost blocate multiplele derapaje autoritariste, s-au înfăptuit reformele instituționale și s-au pus bazele educării cetățenilor în spiritul culturii drepturilor omului și al participării. Cu alte cuvinte, presa a contribuit din plin la câștigarea și la menținerea democrației.

Meritele invocate nu pot acoperi, însă, responsabilitățile presei în ceea ce privește proasta funcționare a democrației și întreaga cohortă de inconveniente ale tranziției: erodarea civismului, precaritatea capitalului social, infantilizarea publicului și manipulările grosiere, polarizarea ideologică, avântul extremismelor, deruta axiologică etc. Multe dintre ele nu sunt în niciun caz opera exclusivă a mass-media, având alți autori principali. Dar cultura maniheismului politic este în mod cert rezultatul unui stil de comunicare impus de jurnaliști și agreeat în mod natural de politicienii lipsiți de argumente, dar posesori de „adevăruri absolute”. Bazându-se pe o auto-impusă „datorie de opoziție” (justificabilă până la un anumit punct), maniheismul politic a adâncit criza proprie societăților în schimbare și a prelungit inutil tranziția spre o democrație consolidată.

Bibliografie:

- Antonesei, Liviu, *1990 – vremea în schimbare*, Editura Moldova, Iași, 1993.
Barbu, Daniel, *Republica absentă*, Editura Nemira, București, 1999.
Benda, Julien, *Trădarea cărturarilor*, Editura Humanitas, București, 2008.
Iliescu, Adrian-Paul, *Anatomia răului politic*, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, București, 2005.
Iliescu, Adrian-Paul, „Teroarea binelui”, în *Iașul universitar*, 18.01.2011, <http://www.iasuluniversitar.ro/opinii-atitudini/atitudini-polemici/1340-adrian-paul-iliescu-teroarea-binelui.html>.
Pleşu, Andrei, *Chipuri și măști ale tranziției*, Editura Humanitas, București, 1996.